

नक्षलप्रभावित गडचिरोली जिल्ह्यात कार्यरत शारीरिक शिक्षकांमधील विविध**पैलूंचे मूल्यमापन – एक अभ्यास****सुनिल डाखोळे****डॉ. कुलजीत कौर गिल (शर्मा)**

एन.एच. महाविद्यालय, ब्रह्मपूरी, जि. चंद्रपूर

१.० प्रस्तावना

सध्याच्या काळात विद्यार्थ्यांवर संस्कार करण्यासाठी शिक्षकांची भूमिका महत्वाची आहे. त्यातून शिक्षक जर साधना करणारा असेल. तर त्याला हे सहज शक्य होते. मात्र काळानुरूप ही शिक्षणव्यवस्था भारतीय संस्कृतीतून नष्ट होत गेली. सध्याची शिक्षणपध्दत ही पाश्चात्यांच्या विचारांवर आधारलेली आहे. शाळेत मुलांवर चांगले संस्कार होतील, याची शाश्वती पालकांना असणे आवश्यक आहे. प्रारंभच्या काळात शाळेत शिकविणाऱ्या शिक्षकांच्या साध्या रहाणीमानाचा आणि विचारांचा आदर्श विद्यार्थ्यांसमोर होता. त्यांचे सात्त्विक आचार, विचार विद्यार्थ्यांना अनुकरण करण्यास योग्य होते. त्यामुळे शाळेत गेल्यावर आपल्या मुलांवर चांगले संस्कार होतील, याची शाश्वती पालकांना होती.

‘संस्कार, धर्माचरण’ हे शब्दच समाजामधून लोप पावत चालल्याने समाजाचे मोठया प्रमाणात अधःपतन होणे: जसजसा शिक्षणामध्ये पाश्चात्यांचा प्रभाव पडत गेला, तसतसा शाळेतील शिक्षकांमध्येही पालट होत गेला. पुढच्या काळात इंग्रजी माध्यमाच्या शाळा आल्या. त्यामुळे शिक्षकांना ‘सर, मॅडम, म्हणवून घेण्यातच धन्यता वाटू लागली. त्याचप्रमाणे विद्यार्थ्यांमध्येही अशाच प्रकारचे संस्कार होतांना दिसत आहेत. ‘संस्कार, धर्माचरण’ हे शब्दच समाजामधून लोप पावत चालल्याने समाजाचे मोठया प्रमाणात अधःपतन होतांना दिसते. या धावपळीच्या युगात अशी संस्कारक्षम पिढी निर्माण न होण्याची अनेक कारणे आहेत. आई वडिलांना चाकरीमुळे मुलांकडे लक्ष द्यायलाच वेळ नाही. विभक्त कुटुंबपध्दतीमुळे घरात संस्कार करणारे आजी आजोबाच नाहीत. त्यामुळे मुले लहान असतील, तर पाळणाघरात ठेवली जातात किंवा घरात बसून दूरदर्शनवरील कार्यक्रम बघण्यात ती आपला वेळ घालवतात. यामध्ये त्यांना चांगले वाईट सांगणारे कोणीही नसते.

प्रचलित शिक्षण व्यवस्थेत विद्यार्थी मानसिक रूग्ण बनत चालला आहे. त्याला शिकण्यातील आनंद मिळण्यापेक्षा कटकटीच जास्त भेडसावू लागल्या आहेत. त्याही पुढे आता पाठ्यपुस्कातून वास्तवताच लोप पावत चालली आहे. त्यामुळे त्यांतून विद्यार्थ्यांवर संस्कार होण्याची शक्यता कमी होत आहे. अशा परिस्थितीत जर भारतीय संस्कृती टिकवायची असेल, तर शिक्षकाची भूमिका ही अतिशय महत्वाची ठरते. भावी काळात शिक्षक जर साधक झाला, तर समाजाला संस्कारक्षम शिक्षण तोच देऊ शकतो. अभ्यासक्रमाचे तात्त्विक अंग शिकवून विद्यार्थ्यांना आनंद मिळू शकत नाही. त्यासाठी अभ्यासक्रमाव्यतिरिक्त प्रत्येक गोष्टीचे आध्यात्मिकरण करणे अपेक्षित आहे.

शाळेतील संपूर्ण कार्यप्रणाली मध्ये शिक्षक महत्वाच्या भूमिकेत असतो. जीवनात मनुष्य आपल्या आवडत्या शिक्षकाला कधीच विसरू शकत नाही. अशा ह्या शिक्षकाची प्रमुख कर्तव्ये पुढीलप्रमाणे आहेत, ज्ञानदान, कार्यालयीन काम, मूल्यमापन, अभ्यासपूरक कार्यक्रम, समाज आणि राष्ट्राशी बांधिलकी व विद्यार्थ्यांसंबंधी शिक्षकाच्या जबाबदाऱ्या. नक्षलग्रस्त भागात शिक्षकांना अत्यंत तणावाखाली काम करावे लागते. त्याप्रमाणे शिक्षकांना शासनाकडून पुरवण्यात येणारी सुरक्षा, अर्थसाहाय्य, दळनवळनाची साधने, कार्य

साधने, शिक्षण विषयक सोयी, वरिष्ठांचे सहकार्य व इतर प्रशासकीय मदती कितपत प्रभावी आहेत तसेच या भागात कार्य करणाऱ्या शिक्षकांच्या विविध शैक्षणिक कार्यासंबंधित परिस्थिती कशी आहे याचा अभ्यास या संशोधनाच्या माध्यमातून करण्यात आला आहे.

२.० संशोधन पद्धती

संशोधन कार्यासाठी निर्दोष माहिती मिळण्यासाठी सर्वेक्षण पद्धतीचा उपयोग करून माहिती मिळविण्यात आली. या करीता मुख्यतः प्रश्नावली, मुलाखतपत्रिका व भेटी यांचा अवलंब करण्यात आला.

२.१ नमूना निवड :

प्रस्तुत अध्ययनात गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त क्षेत्रातील शारीरिक शिक्षकांचा समावेश करण्यात आला. गडचिरोली जिल्ह्यातील सहा तालुक्यातील (गडचिरोली, चामोर्शी, अहेरी, एटापल्ली, वडसा (देसाईगंज) व कुरखेडा) नक्षलग्रस्तभागातून प्रत्येकी ४० याप्रमाणे एकूण २४० शारीरिक शिक्षकांची निवड करण्यात आली.

२.२ प्राथमिक व दुय्यम तथ्य संकलन

संशोधनाकरिता आवश्यक असलेली माहिती संकलित करण्याकरिता प्रश्नावली या साधनाचा उपयोग करण्यात आला. अध्ययनाच्या उद्दिष्टांना अनुसरून प्रश्नावली तयार करण्यात आली. प्रस्तुत अध्ययनात प्रश्नावली निर्मिती मार्गदर्शकाच्या निर्देशनामध्ये करण्यात आली. माहिती संकलित करण्यापूर्वी प्रश्नावलीची विश्वसनियता व वैधता तपासण्यात आली. नक्षलग्रस्त भागातील शारीरिक शिक्षकांच्या संदर्भात केंद्र व इतर राज्य यांचे धोरणात्मक अहवाल, शासकीय ग्रंथालये, शिक्षा विभागाकडून प्रसिद्ध होणारा अहवाल, इत्यादीचा उपयोग करण्यात आला.

२.३ सांख्यिकीय विश्लेषण

प्राप्त झालेल्या माहितीचे संकलन करून आलेख, विवेचन व पृथःकरण व सांख्यिकीय विश्लेषण करण्यात येईल. प्राप्त माहितीवरून वारंवारीता, बहुलक व टक्केवारी काढण्यात आली व त्या आधारावर निष्कर्ष काढण्यात आले.

३.० सांख्यिकीय विश्लेषण आणि अर्थविवेचन

३.१ उत्तरदात्यांचा व्यवसायिक अनुभव

सारणी क्रमांक १: शारीरिक शिक्षकांचे व्यवसायिक अनुभवानुसार वर्गिकरण दर्शविणारी सारणी

वयोगट	संख्या	टक्केवारी
१० वर्षपेक्षा कमी	१२	५.०
१० ते २० वर्षे	७४	३०.८
२० ते ३० वर्षे	१२६	५२.५
३० वर्षपेक्षा अधिक	२८	११.७
एकूण	२४०	१००.०

वरील सारणी क्रमांक १ मध्ये गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत शारीरिक शिक्षकांचे व्यवसायिक अनुभवानुसार वर्गिकरण दर्शविण्यात आले आहे. सारणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार

५.० टक्के शारीरिक शिक्षकांना १० वर्षांपेक्षा कमी व्यवसायिक अनुभव असून ३०.८ टक्के शारीरिक शिक्षकांना १० ते २० वर्षांचा व्यवसायिक अनुभव असल्याचे आढळले. तसेच ५२.५ टक्के शारीरिक शिक्षकांना २० ते ३० वर्षांचा व्यवसायिक अनुभव असून ११.७ टक्के शारीरिक शिक्षकांना ३० वर्षांपेक्षा जास्त व्यवसायिक अनुभव असल्याचे आढळले.

३.२ महाविद्यालयातील सर्व कार्यक्रमांमधील सहभागाचे स्वरूप

सारणी क्रमांक २: शारीरिक शिक्षकांचे महाविद्यालयातील सर्व कार्यक्रमांमधील सहभागाचे स्वरूपासंबंधी माहिती दर्शविणारी सारणी

सहभागाचे स्वरूप	संख्या	टक्केवारी
उच्च	७२	३०.०
मध्यम	१५३	६३.८
निम्न	२५	१०.४
एकूण	२५०	१०४.२

वरील सारणी क्रमांक २ मध्ये गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत शारीरिक शिक्षकांचे महाविद्यालयातील सर्व कार्यक्रमांमधील सहभागाचे स्वरूपासंबंधी माहिती दर्शविण्यात आली आहे. सारणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार ३०.० टक्के शारीरिक शिक्षकांचे महाविद्यालयीन सर्व कार्यक्रमांमधील सहभाग उच्च स्तराचे असून ६३.८ टक्के शारीरिक शिक्षकांचे महाविद्यालयीन सर्व कार्यक्रमांमधील सहभाग मध्यम स्तराचे असल्याचे आढळले. तसेच १०.४ टक्के शारीरिक शिक्षकांचे महाविद्यालयीन सर्व कार्यक्रमांमधील सहभाग निम्न स्तराचा असल्याचे आढळले.

३.३ महाविद्यालयातील शैक्षणिक कार्यातील सहभागाचे स्वरूप

सारणी क्रमांक ३: शारीरिक शिक्षकांचे महाविद्यालयातील शैक्षणिक कार्यातील सहभागाचे स्वरूपासंबंधी माहिती दर्शविणारी सारणी

सहभागाचे स्वरूप	संख्या	टक्केवारी
उच्च	६२	२५.८
मध्यम	१४९	६२.१
निम्न	२९	१२.१
एकूण	२४०	१००.०

वरील सारणी क्रमांक ३ मध्ये गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत शारीरिक शिक्षकांचे महाविद्यालयातील शैक्षणिक कार्यातील सहभागाचे स्वरूपासंबंधी माहिती दर्शविण्यात आली आहे. सारणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार २५.८ टक्के शारीरिक शिक्षकांचे महाविद्यालयातील शैक्षणिक कार्यातील सहभाग उच्च स्तराचे असून ६२.१ टक्के शारीरिक शिक्षकांचे महाविद्यालयातील शैक्षणिक कार्यातील सहभाग मध्यम स्तराचे असल्याचे आढळले. तसेच १२.१ टक्के शारीरिक शिक्षकांचे महाविद्यालयातील शैक्षणिक कार्यातील सहभाग निम्न स्तराचा असल्याचे आढळले.

३.४ महाराष्ट्र शासनाच्या क्रीडा धोरणा संदर्भात महाविद्यालयाची भूमिका

सारणी क्रमांक ४: महाराष्ट्र शासनाच्या क्रीडा धोरणासंदर्भात शारीरिक शिक्षकांचे महाविद्यालयाची भूमिका दर्शविणारी सारणी

महाविद्यालयाची भूमिका	संख्या	टक्केवारी
सकारात्मक	१६९	७०.४
अलिप्त	४४	१८.३
नकारात्मक	२७	११.३
एकूण	२४०	१००.०

वरील सारणी क्रमांक ४ मध्ये गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत शारीरिक शिक्षकांचे महाविद्यालयातील माहिती दर्शविण्यात आली आहे. सारणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार ७०.४ टक्के शारीरिक शिक्षकांचे महाविद्यालयांची महाराष्ट्र शासनाच्या क्रीडा धोरणासंदर्भातील भूमिका सकारात्मक असून १८.३ टक्के शारीरिक शिक्षकांच्या महाविद्यालयांची महाराष्ट्र शासनाच्या क्रीडा धोरणासंदर्भातील भूमिका अलिप्त स्वरूपाची असल्याचे आढळले. तसेच ११.३ टक्के शारीरिक शिक्षकांच्या महाविद्यालयांची महाराष्ट्र शासनाच्या क्रीडा धोरणासंदर्भातील भूमिका नकारात्मक स्वरूपाची असल्याचे आढळले.

३.५ शारीरिक शिक्षकांमधील विविध पैलूंचे मूल्यमापन —

३.५.१ शारीरिक शिक्षकांची कार्यश्रद्धा

सारणी क्रमांक ५: शारीरिक शिक्षकांच्या कार्यश्रद्धेसंबंधी माहिती दर्शविणारी सारणी

कार्यश्रद्धेचे स्वरूप	संख्या	टक्केवारी
उच्च स्वरूप	६६	२७.५
मध्यम स्वरूप	१२९	५३.८
निम्न स्वरूप	४५	१८.८
एकूण	२४०	१००.०

वरील सारणी क्रमांक ५ मध्ये गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत शारीरिक शिक्षकांच्या कार्यश्रद्धेसंबंधी माहिती दर्शविण्यात आली आहे. सारणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार २७.५ टक्के शारीरिक शिक्षकांची कार्यश्रद्धा उच्च स्वरूपाची असून ५३.८ टक्के शारीरिक शिक्षकांची कार्यश्रद्धा मध्यम स्वरूपाची असल्याचे आढळले. तसेच १८.८ टक्के शारीरिक शिक्षकांची कार्यश्रद्धा निम्न स्वरूपाची असल्याचे निदर्शनास आले.

३.५.२ शिक्षकांचा प्रामाणिकपणा

सारणी क्रमांक ६: शारीरिक शिक्षकांच्या प्रामाणिकपणासंबंधी माहिती दर्शविणारी सारणी

प्रामाणिकपणाचे स्वरूप	संख्या	टक्केवारी
उच्च स्वरूप	१७९	७४.६
मध्यम स्वरूप	४७	१९.६

निम्न स्वरूप	१४	५.८
एकूण	२४०	१००.०

वरील सारणी क्रमांक ६ मध्ये गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत शारीरिक शिक्षकांच्या प्रामाणिकपणासंबंधी माहिती दर्शविण्यात आली आहे. सारणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार ७४.६ टक्के शारीरिक शिक्षकांचा प्रामाणिकपणा उच्च स्वरूपाचा असून १९.६ टक्के शारीरिक शिक्षकांचा प्रामाणिकपणा मध्यम स्वरूपाचा असल्याचे आढळले. तसेच ५.८ टक्के शारीरिक शिक्षकांचा प्रामाणिकपणा निम्न स्वरूपाचा असल्याचे निदर्शनास आले.

३.५.३ शिक्षकांची जबाबदारी

सारणी क्रमांक ७: शारीरिक शिक्षकांच्या प्रयत्नासंबंधी माहिती दर्शविणारी सारणी

प्रयत्नांचे स्वरूप	संख्या	टक्केवारी
उच्च स्वरूप	१९८	८२.५
मध्यम स्वरूप	३६	१५.०
निम्न स्वरूप	६	२.५
एकूण	२४०	१००.०

वरील सारणी क्रमांक ७ मध्ये गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत शारीरिक शिक्षकांच्या जबाबदारीसंबंधी माहिती दर्शविण्यात आली आहे. सारणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार ८२.५ टक्के शारीरिक शिक्षकांची जबाबदारी उच्च स्वरूपाची असून १५.० टक्के शारीरिक शिक्षकांची जबाबदारी मध्यम स्वरूपाची असल्याचे आढळले. तसेच २.५ टक्के शारीरिक शिक्षकांची जबाबदारी निम्न स्वरूपाची असल्याचे आढळले.

३.५.४ शिक्षकांचा ध्येय व ध्यास

सारणी क्रमांक ८: शारीरिक शिक्षकांच्या ध्येय व ध्यासासंबंधी माहिती दर्शविणारी सारणी

ध्येय व ध्यासाचे स्वरूप	संख्या	टक्केवारी
उच्च स्वरूप	५०	२०.८
मध्यम स्वरूप	१६९	७०.४
निम्न स्वरूप	२१	८.८
एकूण	२४०	१००.०

वरील सारणी क्रमांक ८ मध्ये गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत शारीरिक शिक्षकांच्या ध्येय व ध्यासासंबंधी माहिती दर्शविण्यात आली आहे. सारणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार २०.८ टक्के शारीरिक शिक्षकांचे ध्येय व ध्यास उच्च स्वरूपाचे असून ७०.४ टक्के शारीरिक शिक्षकांचे ध्येय व ध्यास मध्यम स्वरूपाचे असल्याचे आढळले. तसेच ८.८ टक्के शारीरिक शिक्षकांचे ध्येय व ध्यास निम्न स्वरूपाचे असल्याचे आढळले.

४.०: निष्कर्ष

४.१ उत्तरदात्यांचे व्यवसायिक अनुभव

- अध्ययनात प्राप्त परिणामांच्या आधारे असे निदर्शनास येते की, गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत बहुतांश शारीरिक शिक्षकांना २० ते ३० वर्षांचा व्यवसायिक अनुभव आहे.

४.२ महाविद्यालयातील विविध कार्यक्रमांमधील सहभागाचे स्वरूप

- अध्ययनात प्राप्त परिणामांच्या आधारे असे निदर्शनास येते की, गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत बहुतांश शारीरिक शिक्षकांचा महाविद्यालयातील विविध कार्यक्रमांमधील सहभाग मध्यम स्तराचा आहे.

४.३ महाविद्यालयातील शैक्षणिक कार्यातील सहभागाचे स्वरूप

- अध्ययनात प्राप्त परिणामांच्या आधारे असे निदर्शनास येते की, गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत बहुतांश शारीरिक शिक्षकांचा शैक्षणिक कार्यातील सहभाग मध्यम स्तराचा आहे.

४.४ महाराष्ट्र शासनाच्या क्रीडा धोरणा संदर्भात आपल्या महाविद्यालयाची भूमिका

- अध्ययनात प्राप्त परिणामांच्या आधारे असे निदर्शनास येते की, गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत बहुतांश शारीरिक शिक्षकांच्या महाविद्यालयांची महाराष्ट्र शासनाच्या क्रीडा धोरणासंदर्भातील भूमिका सकारात्मक आहे.

४.५ शारीरिक शिक्षकांमधील विविध पैलूंचे मूल्यमापन

४.५.१ शारीरिक शिक्षकांची कार्यश्रद्धा

- अध्ययनात प्राप्त परिणामांच्या आधारे असे निदर्शनास येते की, गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत बहुतांश शारीरिक शिक्षकांची कार्यश्रद्धा मध्यम स्वरूपाची आहे.

४.५.२ शारीरिक शिक्षकांचा प्रामाणिकपणा

- अध्ययनात प्राप्त परिणामांच्या आधारे असे निदर्शनास येते की, गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत बहुतांश शारीरिक शिक्षकांचा प्रामाणिकपणा उच्च स्वरूपाचा आहे.

४.५.३ शारीरिक शिक्षकांची जबाबदारी

- अध्ययनात प्राप्त परिणामांच्या आधारे असे निदर्शनास येते की, गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत बहुतांश शारीरिक शिक्षकांची जबाबदारी उच्च स्वरूपाची आहे.

४.५.४ शारीरिक शिक्षकांचा ध्येय व ध्यास

- अध्ययनात प्राप्त परिणामांच्या आधारे असे निदर्शनास येते की, गडचिरोली जिल्ह्यातील नक्षलग्रस्त भागात कार्यरत बहुतांश शारीरिक शिक्षकांचे ध्येय व ध्यास उच्च स्वरूपाचे आहे.

५.० आधारग्रंथ सूची

1. बोधनकर, सु., सामाजिक संशोधन पद्धती, नागपूर : श्री साईनाथ प्रकाशन २००३
2. मुळे, रा. रा., उमाठे, य. उमाठे, वि. तु. शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे, मा.वि.ग्र.नि. मंडळासाठी विद्या बुक्स, औरंगाबाद, तिसरी, आ. १९९८, पृ. ४०५
3. भांडारकर, पु.ल. सामाजिक संशोधन पद्धती, म.वि.ग्र.नि. मंडळासाठी विद्या बुक्स, औरंगाबाद, चौथी, १९९९, पृ. ५३४
4. नाडगोंडे, गु., सामाजिक संशोधन पद्धती : कोल्हापूर, फडके प्रकाशन १९९९.
5. आगलावे प्र., संशोधन पद्धती शास्त्र, श्री. प्रमोद मुंजे विद्या प्रकाशन रुईकर मार्ग, नागपूर (२०००)

6. दांडेकर वा.ना., शैक्षणिक मूल्यमापन व संख्याशास्त्र श्री. विद्या प्रकाशन पुणे, २००४
7. Dara, P.S.(2002). "Management of Physical Education and Sports in School & Colleges", International Congress-98, Organized by Alumini Association LNIPE Gwalior, P.97-100.
8. Greenfield, J.F., Almond, A., Clarke, G.P. & Edwards, K.L.(2016). Factors affecting school physical education provision in England: a cross-sectional analysis, *J Public Health*, 38(2), pp. 316-322.
9. Javier, M.F and Marcela, R.(2011). School Infrastructure and Resources Do Matter: Analysis of the Incidence of School Resources on the Performance of Latin American Students; school Effectiveness and School Improvement, 22(1), pp. 29-50.
10. O'Donovan, T.M., MacPhail, A and Kirk, D.(2010). Active Citizenship through Sport Education; *Education*, 38(2), pp. 203-215.
11. Reese, S, G and Johnson, D. J. (2018). School Size and Teacher Job Satisfaction of Urban Secondary School Physical Education Teachers, *Education Spring*, 108(3), pp. 382-383.
12. Wilson, Nikki L.(2009). Impact of Extracurricular Activities on Students, Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Master of Science Degree III School Counseling. pp. 39.

